

TAFAKKUR ZIYOSI

Tafakkur ziyosi 1/2024
ilmiy uslubiy jurnal

Biz bugun mamlakatimizda erkin fuqarolik jamiyati, huquqiy demokratik davlat barpo etar ekanmiz, jadid bobolarimizning gumanistik qarashlariga tayanamiz, ularning merosidan ma'naviy kuch-quvvat olamiz.

Farzandlarimizni hartomonlama barkamol, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq insonlar etib tarbiyalashda taraqqiyparvar ajdodlarimizning aql-zakovati, iroda va matonati barchamiz uchun ibrat maktabi bo'lib xizmat qiladi.

Shavkat Mirziyoyevning "Jadidlar merosini o'rganishga bag'ishlangan xalqaro konferensiya ishtirokchilariga yo'llagan tabrigi"dan

BOSH MUHARRIR

Shavkat Safarovich Sharipov –

pedagogika f.d., professor

MUHARRIR O'RINBOSARI

Farrux Aqchayev – tarix f.f.d.,

dotsent

MAS'UL KOTIB

Abdug'afvor Abdurahmonov – tarix f.b.f.d. PhD

TARJIMONLAR:

Zubayda Jumayeva-filologiya
f.b.f.d., dotsent (rus tili bo'yicha)

Eldar Hasanov-filologiya
f.b.f.d. (rus tili bo'yicha)

Anora Jabborova -filologiya
f.b.f.d., (ingliz tili bo'yicha)

Dildora Baxriddinova - katta
o'qituvchi (ingliz tili bo'yicha)

Musahhihlar

Feruz Jumayeva- filologiya f.b.f.d.
dotsent.

Murodulla Jo'rayev-
filologiya f.b.f.d.

SAHIFALOVCHI

Zarina Abdusattorova

Muassis - Jizzax davlat
pedagogika universiteti
Jurnal yilda 4 marta
(har chorakda) chop etiladi.

Matnlarda foydalanilgan iqtibos
va ma'lumotlar aniqligi uchun
mualliflar mas'uldirlar.

Jurnaldan ko'chirib olinganda,
manba qayd etilishi shart.

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Anatoliy Sagdullayev, tarix f.d., akademik

Komiljon Tojiboyev, biologiya f.d., akademik

Andrey Zuyev, Novosibir DU Gumanitar instituti professori, tarix f.d.
(Rossiya)

Stiven Korbet, Portsmud universiteti, Tillar va amaliy tilshunoslik
yo'nalishi professori (Buyuk Britaniya)

Seyko Wazake, Chibu universiteti doktori (Yaponiya)

Donina Lyudmila, Sank-Peterburg DU dotsenti, filologiya f.n.
(Rossiya)

Jakelin Duglas, Norwich tillar o'qitish instituti professori (Buyuk
Britaniya)

Himmat Karadal, Izzet Baysal universiteti professori (Turkiya)

Tuba Yilmaz, Nejmiddin Erbakan universiteti professori (Turkiya)

G'ayrat Qodirov, biologiya f.n., dotsent

Botir To'xtamishev, texnika f.n., dotsent

Sarvar Nazarqosimov, sotsiologiya f.b.f.d., dotsent

Qozoqboy Yo'ldoshev, pedagogika f.d., professor

Usmonjon Qosimov, filologiya f.d., professor

Abdug'afur Mamatov, filologiya f.d., professor

Umrzoq Jumanazarov, filologiya f.d., professor

Faniya Axmedshina, tarix f.d., professor

Baxti Ochilova, falsafa f.d., professor

Hamid Meliyev, pedagogika f.n., professor

Xudoybergan Mavlonov, biologiya f.d., dotsent

Qo'chqor Hakimov, geografiya f.n., professor v.b.

Mo'min Hoshimxonov, falsafa va filologiya f.d.

Furqat Axmedov, pedagogika f.n., professor

Akbar Saitkasimov, falsafa f.d., professor

Zuhra Yaxshiyeva, kimyo f.d., professor

Abdunazar Nurmonov, pedagogika f.d., professor

Rustam Abdurasulov, psixologiya f.d., dotsent

Marat Sultonov, kimyo f.d., professor

Raximboy Yarmatov, pedagogika f.d., dotsent

Ilyos Islamov, tarix f.d., dotsent

Muxtorqul Pardayev, tarix f.n., dotsent

Rabbim Yusupov, texnika f.n., dotsent

Oleg Kim, filologiya f.n., dotsent

Abduvali Shamshiyev, iqtisod f.n., dotsent

Yulduz Karimova, filologiya f.n., dotsent

Kamoliddin Zoyirov, pedagogika f.n., dotsent

Sherali Abduraimov, pedagogika f.b.f.d., dotsent

Feruz Jumayeva, filologiya f.b.f.d., dotsent

Bobomurod Toshboyev, falsafa f.b.f.d., dotsent

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasining filologiya, falsafa va pedagogika fanlari bo'yicha ekspert kengashi (2018-yil 29-dekabrda 260/6-son bayonnomasi) tavsiyasi bilan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal Jizzax viloyati Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar boshqarmasidan 2020-yil 25-aprelda 06-042 raqam bilan qayta ro'yxatga olingan. Jurnalning xalqaro ISSN raqami: 2181- 6131

MANZIL: 130100, Jizzax shahri,
Sh. Rashidov ko'chasi, 4-uy, bosh bino
TELEFON: (99872) 226 02 93,
(99897) 644 84 44
FAKS: (99872) 226 46 56

JIZZAX DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI
MATBAA BO'LIMI

Jizzax shahri, Sharof Rashidov ko'chasi, 4-uy
2024-yil 25-mart kuni bosmaxonaga topshirildi.

Qog'oz bichimi A4 Buyurtma: _____
Nashr adadi: 100

MUNDARIJA

TAHRIRIYAT MINBARI

Sh.S.Sharipov., S.T.Yaxshiliqov Oliy ta'limga sun'iy intellektni joriy etish zaruriyati: tarixiy asoslar va zamonaviy tendensiyalar..... 4

TAQVIM:

U.Qosimov., D.Elmuradov Tilimiz va adabiyotimizning benazir yalovbardori..... 7

PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA INNOVATSION TA'LIM

Sh.S.Sharipov., V.Q.Raxmonova Uzluksiz ta'lim tizimida uzviylikni ta'minlashning pedagogik muammolari 10

X.R.Sanakulov., G.O.Abduraimova., Sh.Y.Ishmetova Boshlang'ich ta'limda "STEAM – ta'limi" yondashuvi asosida "texnologiya" fanini o'qitishning asosiy pedagogik tamoyillari 13

X.A.Meliyev., R.X.Bo'ltakova., Sh.B.Qosimova Oliy ta'limda STEAM ta'lim tizimini tashkil etish va uning imkoniyatlari 19

M.X.Shomirzayev Oliy o'quv yurtlari talabalarida texnologik kompetentlikni rivojlantirishning klasterli modeli 21

R.T.Umarov., J.B.Orishev Mustaqil ta'limni tashkil etishning pedagogik-psixologik jihatlari..... 25

A.B.Musoyeva Tadqiqot kompetensiyasini oshirish bo'yicha AQShda orttirilgan tajriba va uni amaliyotga joriy etish 28

U.S.Musayev Yaponiya va Janubiy Koreya ta'lim tizimlarining innovatsion tomonlari: qiyosiy tahlil..... 32

L.A.Xalmamatova Pedagogik texnologiyani loyihalashtirish va rejalashtirish yo'llari..... 36

A.J.Uzmanov Axborot texnologiyalariga oid bilimlarga asoslangan ta'lim raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning muhim omilidir 39

A.M.Mirzaakbarov IQ (intelligence quotient) masalalarini yechishga o'rgatish orqali bo'lajak o'qituvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish 43

AMALIY FANLAR

I.Jumaniyazov Baxshi va jirovlarning asosiy cholg'u asboblari 46

N.O.Berdiyev Bo'lajak arxitektor va dizaynerlar faoliyatida grafik tasvirlashning o'рни va ahamiyati 48

S.R.Xalikov Yashil instituti tuzilmasini yaratgan, ekologik toza va barqaror arxitektura loyihalari asoschisi Kisho Kurokava hayoti va ijodi..... 53

B.E.Qodirov Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchilarining mustaqil ta'limini tashkil etish imkoniyatlari..... 57

K.T.Мухамедзянов О вокальном цикле "сюзане" композитора Г. Мушеля на стихи узбекской поэтессы Зульфийи Исраиловой 60

E.Z.Nurmatov Talabalarni ommaviy jismoniy tarbiya va sportga jalb etish mexanizmlarini xorij tajribalari asosida takomillashtirish 63

IJTIMOY FANLAR

A.Saitkasimov., A.Idiboyev Yangi O'zbekistonda inson manfaatlari va qadr-qimmatini ustuvorligini ta'minlashning ijtimoiy-falsafiy xususiyatlari 68

T.M.Burxanov Harbiy-kasbiy qadriyatlarni rivojlantirishda bo'lajak ofitserlarda Vatan ravnaqi g'oyasini shakllantirishning o'рни 71

Ф.А.Ахмедшина Халяль туризм: новая концепция туристского бизнеса в мире и Узбекистане 76

A.X.Amonlayev Ibrat kategoriyasi shakllanishining ijtimoiy-falsafiy tahlili 80

X.E.Boboqulova Falsafiy dunyoqarash dunyoqarashning eng yuqori turi sifatidagi mantiqiy tushuncha... 83

A.Boltayev Sovet tuzumi davrida O'zbekistonda sud tizimning shakllanishi va rivojlanish tarixi..... 88

D.U.Jumanazarova Axloqiy madaniyat va shaxs ma'naviyati tushunchalarining ijtimoiy-pedagogik tavsifi..... 91

Z.A.Bozorboyeva Demografik o'zgarishlar va ijtimoiy-iqtisodiy-ekologik muammolar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tamoyillari..... 94

B.S.Turdiyev Jamiyat ideosferasida milliylik va umuminsoniylik dialektikasi 98

R.R.Nurqulova Muhammad Shayboniyxon..... 102

S.U.Kistaubayev Amaliyot va texnologiya darslarida bolalar va boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik bilimlarini oshirish usullari..... 106

N.E.Tog'ayev Islom dinining xalqimiz ma'naviyat va madaniyati rivojida tutgan o'rni..... 109

FILOLOGIYA FANLARI

F.R.Ravshanov Shoh Hakim Xolis Toshkandiy 113

A.C.Musaev О качестве переводов русских слов и фразеологизмов на узбекский язык..... 117

N. D. Hasanov Masnaviy va Mabdai nur 119

G'.O.Xolbutayev Kulgiga asoslangan folklor janrlarning o'rganilishi 124

X.Xolmurodov, U.Mustanov Alisher Navoiy she'riyatida ishqi obrazlar muvoziyligi..... 127

N.Q.Bo'riyeva J.R.R.Tolkin asarlarining zamonaviy intertekstda aks etishi..... 120

A.L.Kenjaye A.S.Pushkinning "... ga" she'ri tahlili..... 134

3.Ш.Жумаева Структурно-семантические типы фразеологизмов..... 137

J.A.Lutfullayev "Mungli ko'zlar" romanining mavzu ko'lami va tasvir uslubi 139

D.E.Kariyeva Teaching english vocabulary to students of economic universities..... 144

TABIY VA ANIQ FANLAR

G.I.Sayfullayeva, M.H.Norqulova Astronomiya darslarining samaradorligini oshirishda interaktiv dasturiy vositalardan foydalanish 148

M.R.G'odalov, N.D.Qosimov Sangzor havzasida tarqalgan tuproq turlari va ularning xususiyatlari 152

F.P.Raxmonkulov O'quv jarayonini tashkil etishda onlayn xizmatlardan foydalanish..... 155

P.P.Kuchkarova Кольчато -цепных перегруппировках лигандов при комплексообразовании с ионами переходных металлов 158

F.Q.Tugalov Fizika va biologiya fanlari integratsiyasi 162

S.S.Alikulov Maktab fizika kursida robototexnika asoslarini o'rganish 164

H.T.To'rayeva Organik kimyoni klaster usulida o'qitish metodikasini takomillashtirish 168

YOSH TADQIQOTCHILAR

O'.H.Mavlonova Xushmuomalalik me'yorlari va urfga kirgan odatlar..... 173

X.A.Usmanova O'zbek she'riyatida ramzlar tasnifi..... 180

K.X.Abduvaliyeva Kimyoviy masalalar yechish usullaridan foydalanishning ahamiyati..... 184

Sh.R.Bobobekov Kiberhujum va uning salbiy ta'sirlarini oldini olish yo'llari..... 187

Sh.A.Jo'rayev Erkin Vohidov so'z olami va ijod saboqlari 192

G.B.Nafasova Praxeological approach to development of logical competence of future physics teachers..... 195

M.B.Qodirova Hurmat ma'nosini ifodalovchi so'zlarning ingliz tiliga tarjimasi xususida 199

Sh.N.Avazbekova O'quvchilarda zamonaviy integrativ metodlar asosida ilmiy xabardorlik kompetensiyasini rivojlantirish..... 203

A.A.Yakunina Проблема определения термина концепт в современной лингвистике 206

M.Ш.Яхшиева Занятий аэробикой и её всестороннее влияние на организм студентов..... 211

F.X.Dadaboyeva O'quvchilarga ingliz tilini o'qitish jarayonida og'zaki nutqni shakllantirishning nazariy asoslari xususida..... 215

R.I.Rasulova Ekologik ta'limning samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish metodikasi..... 220

Y.A.Ismatillayeva Ekologik tarbiyaga oid tarixiy materiallardan foydalanishning o'ziga xos jihatlari..... 223

O.Ф.Ахмедов Формирование межнациональной культуры в начальных классах..... 227

M.Sh.Shotirova Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ qobiliyatini rivojlantirishda tarbiya fanining o'rni 231

G.X.Norbekova Afsun va unga oid birliklarning madaniyatlar kesishuvidagi o'rni..... 235

Sh.T.Mirzamatova O'quvchilar shaxsiyatining psixologik xususiyatlari orqali kimyo fani bo'yicha bilimlarni optimallashtirish 239

Z.Yulchiyeva Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida ta'limiy o'yinlardan foydalanish.... 241

SHOH HAKIM XOLIS TOSHKANDIY

Fazliddin Ravshanovich Ravshanov – s.f.d.,

Annotatsiya: Mazkur maqola XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrning birinchi yarmida yashab o'tgan qissanavis shoir Shoh Hakim Xolis Toshkandiy (Farg'oniy) hayoti va ijodini yoritishga bag'ishlanadi. Shoir haqida zamonaviy manbalarda ma'lumotlar kam uchraydi. Muallif maqolada shoir hayoti va ijodini bir qator qo'lyozma manbalar va uning bizga qadar yetib kelgan o'z qalamiga mansub asarlari vositasida yoritib berishga harakat qilgan.

Аннотация: Данная статья посвящена освещению жизни и творчества поэта новеллиста Шаххакима Холиса Ташканди (Фергани), жившего во второй половине XVIII – первой половине XIX века. Сведения о поэте в современных источниках встречается редко. В статье автор попытался раскрыть жизнь и творчество поэта через ряд дошедших до нас рукописных источников и собственных произведений.

Abstract: This article is devoted to highlighting the life and work of the short story poet Shahkhakim Kholis Tashkandi (Fergani), who lived in the second half of the 18th - first half of the 19th century. Information about the poet in modern sources is rare. In the article, the author tried to reveal the life and work of the poet through a number of handwritten sources that have reached us and his own works.

Kalit so'zlar: XVIII asrning ikkinchi yarmi, XIX asrning birinchi yarmi, Turkiston, Xolis Toshkandiy, hayoti va ijodi, qissanavislik, "Shoh Jarir qissasi", "Yusuf va Zulayho", "Ibratnoma", "Imomlar qissasi", "Qissai Muhammad Hanifa", "Qissai Fotimai Zahro", "Qissai Ayyub", "Mavludnoma", "Me'rojnoma", "Qissai fazilati ramazon", "Qissai hazrati Ibrohim va Ismoil alayhissalom.

Ключевые слова: вторая половина XVIII века, первая половина XIX века, Туркестан, Холис Ташканди, его жизнь и творчество, написание рассказов, "Повесть о Шахе Джарире", "Юсуф и Зулайха", "Ибратнама", "История имамов", "История Мухаммеда Ханифы", "Киссай Фатима Захро", "Киссай Айюб", "Маулуднама", "Меарожнама", "Киссай фазилати Рамадан", "Киссай хазрат Ибрагим и Исмаил алейхиссалом".

Keywords: second half of the 18th century, first half of the 19th century, Turkestan, Kholis Tashkandi, his life and work, writing stories, "The Tale of Shah Jarir", "Yusuf and Zulaikha", "Ibratnama", "History of the Imams", "History Muhammad Hanifa", "Kissai Fatima Zahro", "Kissai Ayyub", "Mauludnama", "Mearozhnama", "Kissai fazilati Ramadan", "Kissai hazrat Ibrahim and Ismail alaihis salam".

Butun XIX asr Turkiston hayotida ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz, parokandalik hukm surgani kabi davr adabiy hayotida ham hajv, satira, yumor yo'nalishlari keng tarqalgan edi. Tanqidiy ruhiyat bilan sug'orilgan asarlarda xalqqa zulm o'tkazayotgan, turmushni og'irlashtirayotgan mulkdorlar, qonli urush-talashlarga tortilgan hukmdorlar, ilm-ma'rifatsiz, maqsadsiz, e'tiqodsiz, muhabbat va sadoqatsiz, yolg'onchi va muttaham, bir so'z bilan aytganda jamiyat manfaatlarini nazar-pisand qilmaydigan insonlar guruhi nishonga olinar, ziyoli ahli qanday bo'lmasin xalqni tanazzuldan chiqarish kerakligini tinimsiz ta'kidlardir. Shu tufayli so'nggi davr bir qator adabiyotshunoslar hajviy satirik yo'nalishni XIX asr o'zbek adabiyotining asosiy yetakchi yo'nalishlari qatorida qayd etadilar.

Biroq XIX asr Turkiston adabiy muhitida mumtoz an'analar, motivlar ham salmoqli

o'rin egallaydi. Mazkur yo'nalishda hayotiy va ilohiy muhabbat, ilm-ma'rifatga targ'ib etish, el-yurt hayoti, turmush uchun qayg'urish, xalq farovonligi, orzu-umidlari, adolatli hukmdor va boshqaruv, qahramonlik, vatanparvarlik va mustahkam e'tiqod g'oyalari va motivlarida ko'plab asar yaratilgan.

XVIII asrlardan boshlab mana shunday motivlarda yaratilgan ko'plab qissalar borki, XIX asrlarda ularning katta qismi xalq kitoblariga aylanib ulgurgan edi. Bunday qissalarning xalq uchun ahamiyatli tomoni F.Engels ta'kidlagani kabi ular "og'ir mehnatdan so'ng, charchab-horib kechqurun uyiga qaytgan dehqonning hordig'ini chiqarishga, ko'nglini ochishga, ruhlantirishga, uni o'z mashaqqatli mehnatini unutishga majbur qilmoqqa, uning sertosh dalasini muattar hidlar anqib turgan Bog'i Eram qilib ko'rsatishga, u hunarmand ishxonasini ishlayverib holdan toygan yordamchisini,

ko'rimsiz kulbasini go'zallik olamiga, oltin saroyga aylantirib ko'rsatishga, uning besunaqay xotinini go'zal malika qiyofasida ko'rsatishga, uning ma'naviy tuyg'ularini rivojlantirishga, uni o'z kuchi, o'z ozodligini anglashga majbur qilmoqqa, undagi mardlik va Vatanga muhabbat hislarini uyg'otishga"¹ xizmat qilgani bilan belgilanadi.

Ta'kidlash kerakki, keyingi vaqtlarda xalq kitoblari turkumidan qaraladigan qissalarning juda ko'pchiligi ularni dastlab shu shaklda yaratgan o'z mualliflariga egadir. Fazliy Namangoniy o'z tazkirasida bir qator qissanavis shoirlar haqida ma'lumotlar berib o'tgan. XVIII asrning ikkinchi yarmi va XIX asrning birinchi yarmida yashab o'tgan Shoh Hakim Xolis Toshkandiy ham mana shunday qissanavis shoirlardan biri bo'lgan edi.

Sobiq sovet davri adabiyotshunosligida epik adabiyot va uning taraqqiyoti ko'plab olimlarimiz tomonidan chuqur tadqiq etildi. Lekin qissanavislar hayoti va ijodi hamma vaqt ham to'raligicha o'rganilgan emas. Jumladan, Xolis kabi ko'plab shoirlar faqat o'sha davr adabiy oqimida bo'lganlar qatorida sanab o'tiladi, xolos. Akademik V.Abdullayev ham XIX asrning o'rtalarida yashagan Amiriy, Ado, Fazliy, Xotif, Hijlat, Nola, Munshiy, Xoja, Ramziy, Rindiy, va Kasratlar qatori Xolis nomini tilga olib o'tgan². Albatta, ularning hayoti va ijodi o'rganilmaganligi o'sha davrda diniy e'tiqod va milliy masalalarga aloqador ijod sovet mafkurasiga muvofiq kelmaganligi bilan ham izohlanadi. Shunga qaramay V.Abdullayev Xolis Toshkandiyni XIX asrning 40-yillariga qadar yashab, asosan, diniy-didaktik ruhda qator qissalar, muxammaslar yaratgan shoirlardan biri ekanligini qayd etib o'tgan³.

Xolis Toshkandiy haqida bizning kunlarga qadar juda kam ma'lumotlar yetib kelgan. Asarlari keng tarqalgan bo'lishiga qaramasdan, uning hayoti va ijodi haqida ko'proq o'zining qalamiga mansub asarlardan bilish mumkin.

Xolis bu shoirning taxallusi hisoblanadi, uning asl ismi esa Shoh Hakim yoki Hakim bo'lgan. Xalq o'rtasida hozirda ham mavjud bo'lib, arab yozuvidagi dastlabki savodxonlikni rivojlantirishda zamonaviy o'zbek tiliga muvofiq qulay qo'lyozma sifatida va hatto

bir qator udumlarda foydalanilayotgan ba'zi asarlari Hakimxoja Xolis qissasi nomi bilan tilga olinadi.

Xolis "Yusuf va Zulayho" nomli qissasida o'z ismidan xabar berib, jumladan, quyidagicha yozadi:

*Va lekin asl o'tim Shoh Hakimdur,
Atom, anom avval qo'yg'on, qadimdur⁴.*

Lekin tojik adabiyotshunosi U.Karimov Mirzo Sodiq Munshiyning "Dahmai shohon" asari bo'yicha kuzatishlar olib borayotib, ushbu asarni Usmonxo'ja Xolis nomli ijodkor fors-tojik tilidan turkiyga tarjima qilgan, degan fikrni bildiradi. Tadqiqotchi G.Axrорова esa bu fikr noto'g'ri ekanligini o'zining "Somiyning "Dahmai shohon" asari" nomli maqolasida isbotlashga harakat qiladi⁵. Ammo ushbu maqolada ko'rsatilgan uch asar: "Dahmai shohon" ("Ibratnoma"), "Risoi arvoh", "Qiyomatnoma"lar aslida Xolis qalamiga mansub bo'lsada, ularning birortasida Xolis nomi tilga olinmaydi, balki faqat asarlarda keltirilgan muxammaslarda Xolis taxallusini ko'rish mumkin. Lekin boshqa joylarda saqlanayotgan asarlar nusxalarida yoki mazkur qissalar to'plam sifatida keltirilgan jildlarda Shoh Hakim Xolis hayotiga bog'liq ayrim qisqa lavhalarga duch kelish mumkin.

Xolisning boshqa asarlaridan ham hayoti va ijodiga oid ayrim ma'lumotlar uchraydi. Uning "Yusuf va Zulayho" qissasining hozirgi kunda O'zR FA Sharqshunoslik instituti hamda SamDU ilmiy kutubxonasi qo'lyozmalar bo'limida saqlanayotgan nusxalari shoir haqida anchagina ma'lumotlar bera oladi. Asar debochasida muallif o'z hayoti va ijodi to'g'risida to'xtalib o'tgan. Uning bergan xabariga ko'ra ota-bobolari asli Sayram (Saryom – hozir Qozog'istoning Chimkent viloyatiga qarashli, Toshkent yaqinida joylashgan qishloq)da yashaganlar. "Yusuf va Zulayho" qissasining bir nusxasida shunday baytlar bor:

*Ulug' bobolarim Saryom elidur,
O'shal Saryom alarni manzilidur⁶.*

Xolis o'z ajdodlari haqida qisqa, lekin juda muhim ma'lumotlar keltiradi. Shu asosda biz bu shoirni ulug' mutafakkir Ahmad Yassaviy avlodlaridan, deyishimiz mumkin:

1 Энгельс Ф. Немис халқ китоблари. -Т.: Уздавнашр, 1966. 98 б.

2 Абдуллаев В. Ўзбек адабиёти тарихи. 2-жилд. -Т.: Уқитувчи, 1964. -Б 172.

3 Ўша манба. 383 б.

4 Юсуф ва Зулайхо. СамДУ илмий кутубxonasi нодир китоблар бўлими. Инв. рақами: 824261. 2-с.

5 Ахророва Г. Мирзо Азим Сомийнинг "Дахмаи шоҳон" асари//Адабий мерос. -Т.: 1990. -№1. -Б 48.

6 Юсуф ва Зулайхо. ЎзР ФА Шарқшunoslik институти қўлғезмалар бўлими. Инв. рақами: 8902. -С 3.

*Nechuk man odamiy bir omu xomman,
Rasolar ichra bilsang notamomman.
Nasabda erdim Ismoil Atoyi,
So'zumda bo'lmag'ay yo Rabb xatoyi.
Alar avlodi Muhammad Hanafiya,
Etarlar nisbatin Sayyid Aliya⁷.*

Ismoil Atoyi to'g'risida Alisher Navoiy o'zining "Majolis un-nafois" asarida Mavlono Atoyi ta'rifida to'xtalib o'tgan. Adabiyotshunos I.Salohiddinov ta'kidlaganidek, "Demak shoir Xolisning nasl-nasabi xalqimizning shuhratli farzandi – Alisher Navoiy hurmati va maqtoviga sazovor bo'lgan Mavlono Atoyi va ulug' shayx va faylasuf shoir Ahmad Yassaviyga borib taqaladi. Keltirilgan she'rning uchinchi baytidan ma'lum bo'ladiki, Yassaviylar avlodi Muhammad ibn Hanafiy – Abulqosim Muhammad ibn Ali ibn Abu Tolibdan boshlangan ekan"⁸. Yuqoridagi baytlar mazkur qissaning birinchi sahifalari omon qolgan barcha nusxalarida uchraydi.

Shoh Hakimlar oilasi keyinchalik noma'lum sabablarga ko'ra butunlay Toshkentga ko'chib o'tgan. Ammo XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida Toshkent va Chimkent atroflaridagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy hayot tanazzuli va Qo'qon xonligi, Buxoro amirligi hamda Qozoq xonliklari o'rtasidagi nizoli talashuv jarayonlari ko'p aholining qal'ali shaharlarga ko'chib o'tishiga sabab bo'lganligini ham e'tiborda tutishga undaydi. Bu urushlarda shaharlar atrofidagi qishloqlar katta talafotlar ko'rgan⁹.

Oila tarkibi haqida xabar bera turib, u oila ko'pchilikdan iborat bo'lgani, farzandlarning ota-onalarga mehr-oqibatli bo'lishgani, ularga duogo'ylikda hamjihatlik bilan yashaganlarini qayd etadi:

*Eduk barcha atolarga duogo'y,
Barimiz hamjihat ham erdi yakso'y¹⁰.*

Shoirning qayd etishicha, ular ota-onalaridan uch o'g'il va uch qiz bo'lishgan. Ota-onalar bilan ular ko'proq Toshkentda hayot kechirishgan. Bu davr hali Shoh Hakim, uning aka-uka, opa-singillari tarqalib ketishmagan bir davr bo'lgan:

Atodin uch o'g'ul erduk ham uch qiz,

Yana Shosh shahrini farzandidurmiz¹¹.

Bundan so'nggi hayoti to'g'risida Xolis g'oyatda qisqa to'xtalib o'tadi. Chunonchi, bir qancha vaqtdan so'ng u Farg'onaga ketganligi to'g'risida quyidagi baytlarni keltiradi:

*Vale Farg'ona bo'ldi manga manzil,
Bu manzilda bo'lub erdim necha yil¹².*

Xolisning Farg'onada "necha yil" bo'lishining sababi balki ilm olish masalalari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ijodi yoshligidan, Toshkentdaligidayoq boshlangan shoir, balki Farg'ona va Qo'qon adabiy muhitida o'z o'rnini izlagan. Zero, bu vaqtlarda ushbu hududda ijodkorlarga ozroq bo'lsada oqibat ko'rsatish madaniyati saqlab kelingan.

Taxminimizcha, Xolisning oilasi va farzandlari bo'lmagan. "Yusuf va Zulayho" qissasida u o'zidan keyin qolar bir "duogo'y"i (fikrimizcha, farzand nazarda tutilmoqda) yo'qligidan xabar beruvchi satrlarni yozib qoldirgan:

*Fano bo'lsam agar dunyo yuzidin,
Qilur pinhon mani xok el ko'zidin.
Bilinglar yo'q erur manga duogo'y,
Mani ruhimg'a bo'lmas sarf bir mo'y¹³.*

Shoh Hakim o'zining Xolis taxallusi haqida ham ba'zi ma'lumotlarni keltiradi. Bir qancha asarlari nomini sanab, ularni el-xalqning tilak va istaklariga ko'ra xolis Alloh yo'lida yozganligini ta'kidlab o'tar ekan, shunday deydi:

*Ki ondin o'zima Xolis qo'yub ot,
Borisi bir kishidin, ey oqil zot¹⁴.*

Shoh Hakim ijod qila boshlagan vaqtlaridanoq Xolis taxallusini qo'llagan va asarlarining barchasini shu taxallus bilan e'lon qilgan. Lekin u shoir sifatida Toshkentdalik vaqtidayoq tanilgan bo'lishi kerak. Chunki kitoblaridan nusxalar ko'chirgan kotiblar (bugungi fondlarda shoir asarlarining 60 dan ortiq qo'lyozmalari va 50 dan ortiq toshbosmalari mavjud) turli o'rinlarda asar muallifi Xolis Toshkandiy (ayrim o'rinlarda Shoshiy) ekanligini qayd etadilar.

Shuningdek, Xolisning bir qator asarlari uning Farg'onada yashagan davri bilan ham muvofiq keladi. Chunki bu asarlarda shoir shu

7 Ўша манба. 3-с.

8 Салоҳиддинов И. Буюк Яссавийнинг муносиб вакили//Эрафшон. 1995, 25 сент.

9 Тоҳиров Қ. XVIII-XIX асрлар ўзбек ва туркман қиссаларининг поэтикаси//Ўзбек классик ва совет адабиётида жанр ва услуб масалалари. -Самарқанд, 1985. 10-30 б.

10 Юсуф ва Зулайхо. СамДУ илмий кутубхонаси нодир китоблар бўлими. Инв. рақами: 824261. 1-с.

11 Ўша манба. 1-с.

12 Ўша манба. 1-с.

13 Юсуф ва Зулайхо. ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар бўлими. Инв. рақами: 8902. 2-с.

14 Ўша манба. 2-с.

hududlardagi ba'zi tarixiy voqealar, tarqalgan rivoyatlarni qalamga oladi va asarni yaratish davomida aholi vakillari mazkur voqe'likni qissa qilib berishni so'raganlarini ta'kidlaydi. Masalan, "Ibratnoma" asari Qo'qon shahridagi "Dahmai shohon" mozori haqidagi rivoyatlar bilan, "Shoh Jarir qissasi" Koson, Qubo (Quva), Aysi shaharlari va Buvayda (aslida Bibi Ubayda) da ilk islomlashuv davrlari bilan bog'liq yuz bergan voqealar bilan bog'lanadi.

Shoir hayotining Farg'ona davri ancha og'ir kechgan. Qissalarda keltirilgan ko'plab muxammaslar borki, ularda ijodkor ba'zan o'z nochorligidan, hatto yaxshiroq turar joyi ham yo'qligidan noluvchi satrlarni bitib qoldirgan.

Xolisning tug'ilgan va vafot etgan yillari to'g'risida aniq ma'lumotlar yo'q. Shu sababli aynan qaysi yillarda yashaganligini aytish qiyin. Ammo ba'zi dalillar uning hayoti haqidagi fikrlarimizga oydinlik kirita oladi. Masalan, "Yusuf va Zulayho qissasi"ning bir nusxasida:

*Xabar olsam mani yoshim yetibdur,
Payg'ambarni yoshidin ham o'tibdur¹⁵,*

degan baytlar mavjud bo'lib, kitobning 138-sahifasida kotib asar kitobati 1843 (hijriy 1259) yilda amalga oshirilganini yozib qoldirgan. Shundan bir necha yil keyin ko'chirilgan boshqa bir nusxasida esa:

*Xabar olsam mani yoshim yetibdur,
Yigitlik mavsumi mandin o'tibdur¹⁶,*

kabi baytlar bo'lib, ular Xolisning hayoti XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida kechganligiga ishora qiladi. "Payg'ambar yoshidan o'tganlik" bir-ikki yilni o'z ichiga olsa, asar yozilganda shoir yoshi 64-65 larda bo'lishi oydinlashadi. Kitob tartib berilishi vaqtini shoir hayotligi davri deb olinganda esa u 1778-1780-yillarda dunyoga kelgan deyish mumkin bo'ladi.

Bundan tashqari shoir asarlarining ba'zi nusxalariga hijriy 1222-23-yillar (milodiy 1807-1808-yillar) sanalari qo'yilgan¹⁷. Bu shoirning 20-25 yoshlaridayoq qissanavis sifatida tanila boshlaganidan xabar beradi.

Xolis asarlari butun XIX asr davomida juda ko'plab nusxalarda ko'chirilgan. Ko'pchilik qismi shu asrning 60-70 yillarigacha bo'lgan davrga to'g'ri keladi.

XVIII-XIX asrlarda Xolis taxallusi bilan

asarlari yaratgan yana bir necha ijodkorlar ma'lum. Masalan, Sulton Muhammad Davoniy – Xolis ham shu asrlar oralig'ida yashab, ijod qilgan¹⁸. Shoir Xolis Afandi yoki Muhammad Xolis Afandi ham shu davrlarda hayot kechirgan. Yaqubxoja ibn Ibrohimxoja Xolis ham shu davrlarda yashagan shoirlardan bo'lib, 1880-yilda Muhammad Rahimxon buyrug'i bilan Xivada uning devoni kitobat qilingan. Lekin Xolis Toshkandiyning asarlari ham til, ham mazmun, ham motivlar nuqtai nazaridan ular asarlaridan farqlanib turadi.

Xulosa qilib aytganda, 60 yildan ko'proq umr ko'rgan shoir, o'zi ta'kidlagani kabi o'z bobolari izidan borib, qator badiiy asarlar yaratib qoldirdi. Ular orasida qissalar va muxammaslar salmoqli o'rin egallaydi. Adib yaratgan qissalarni yagona bir xususiyat birlashtirib turadi. Bu diniy didaktika bo'lib, bunda e'tiqod, diniy aqidalar, inson axloqi va boshqa ijobiy insoniy xususiyatlarga keng e'tibor qaratiladi. Bugungi kunda mamlakatimizdagi qo'lyozmalar saqlash fondlarida shoirning "Ibratnoma" ("Dahmai shohon"), "Imomlar qissasi", "Yusuf va Zulayho", "Vafotnoma" (Muhammad (s.a.v.) avlodlari vafotnomasi), "Shoh Jarir qissasi", "Maqtulnoma", "Qissai Ibrohim ibn Muhammad (s.a.v.)", "Qissai Karbalo", "Qissai chahoryor va hazrat Imom Hasan va Imom Husayn", "Qiyomatnoma", "Arvohnoma", "Qissai Muhammad Hanifa", "Qissai Fotimai Zahro", "Qissai vafoti Abu Bakr va Ali Akbar", "Qissai Barx sarmast", "Qissai Ayyub", "Mavludnoma", "Me'rojnoma", "Qissai joyi sahoba", "Qissai fazilati ramazon", "Qissai hazrati Ibrohim va Ismoil alayhissalom" kabi qator asarlari yuzlab nusxalari saqlanmoqda. Bundan tashqari aholi qo'lida ham ushbu qissalarning ko'plab nusxalari mavjudligi aniqlangan. Shuningdek, mazkur qissalar tarkibida shoir qalamiga mansub juda ko'plab muxammaslarga duch kelish mumkin. Bularning barchasi Shoh Hakim Xolis Toshkandiy o'z vaqtida taniqli ijodkor bo'lgani, Toshkent adabiy muhiti va Turkiston hududi aholisi orasida o'z asarlari bilan tanilgan shoirlardan biri bo'lganini isbotlaydi.

15 Юсуф ва Зулайхо. ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар бўлими. Инв. рақами: 8924/1. 138-б.

16 Юсуф ва Зулайхо. СамДУ илмий кутубхонаси нодир китоблар бўлими. Инв. рақами: 1008774. 2-с.

17 ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар бўлими. Инв. рақами: 6350.

18 ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар бўлими. Инв. рақами: 1361.

О КАЧЕСТВЕ ПЕРЕВОДОВ РУССКИХ СЛОВ И ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НА УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫК

Абдукарим Сулайманович Мусаев – д.ф.н., и.о.профессор, Джизакского государственного педагогического университета

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвистические особенности, трудности, возникающие при переводе фразеологизмов, паронимов, приёмы их перевода с русского на узбекский.

Annotasiya: Ushbu maqolada frazeologik birlikmalar, paronimlarni tarjima qilishda yuzaga keladigan lingvistik xususiyatlar, qiyinchiliklar, ularni rus tilidan o'zbek tiliga tarjima qilish usullari ko'rib chiqilgan.

Abstract: This article discusses linguistic features, difficulties that arise when translating phraseological units, paronyms, and methods of translating them from Russian into Uzbek.

Ключевые слова: фразеосочетание, фразеологизм, трудности перевода, приёмы перевода

Kalit so'zlar: frazeologik birlikmalar, ibora, frazeologizm, tarjima qiyinchiliklari, tarjima usullari.

Keywords: phrase combination, phraseological unit, translation difficulties, translation techniques

В течение последнего столетия узбекский язык находился и продолжает находиться под сильным влиянием русского языка в силу разных политических, экономических и других причин. Эта ситуация имеет как положительные, так и отрицательные последствия, и об этом можно долго рассуждать. Иногда этот факт приводит к печальным ситуациям, когда состояние и развитие узбекского литературного языка подвергается негативному влиянию из-за некорректности перевода русских фразеосочетаний и даже слов, что не может не вызывать раздражительность и озабоченность большей части нашего общества.

Мы не будем углубляться в способы перевода, которыми обычно пользуются переводчики. В статье речь пойдет о "переведённых", возможно, некорректно на узбекский язык фразеологизмах, фразеосочетаниях и которые, можно утверждать, вошли или находятся в стадии вхождения в лексику современного узбекского языка и которыми активно пользуются журналисты в средствах массовой информации. То есть, такие обороты, которые у всех на слуху.

В теории переводов фразеологии формируется наибольшее количество концепций, подходов и взаимоисключающих точек зрения, что свидетельствует о неиссякаемом интересе

к этой своеобразной сфере языка, уходящей корнями в глубокую древность и наиболее явно, ярко и образно отражающей культуру и менталитет, духовные и нравственные ценности, а также быт и социальную организацию каждого этноса.

Фразеология наиболее полно отражает то своеобразие языков, которое рассматривается в качестве внутренней формы языка. В то же время в грамматическом оформлении фразеологизмов в полной мере отражается типологическая характеристика данного языка и прежде всего особенности его грамматической системы. Несмотря на огромное количество работ по всем аспектам фразеологии, в данной лингвистической отрасли содержится немало нерешенных проблем. Они связаны с границами фразеологии (по линии соотношения фразеологии и паремиологии, а также разграничения свободных и фразеологически связанных сочетаний), о критериях выделения фразеологической единицы (ФЕ), о разных типах классификации ФЕ и их соотношении, о варьировании фразеологических единиц.

При этом необходимо помнить о том, что "при переводе фразеосочетаний задача переводчика заключается не только в том, чтобы верно передать её смысл, но и отразить эмоционально-экспрессивные характеристики, оценочную коннотацию, функционально-